

Т. О. ЧЕПУЛЬЧЕНКО

ПРАВО НА ВИЩУ ОСВІТУ В СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ

Досліджується напрям удосконалення правового забезпечення системи функціонування вищої освіти сучасних євро інтеграційних процесах в Україні.

***Ключові слова:** право на вищу освіту, безоплатність навчання, здобувачі.*

Чепульченко Т.А. Право на высшее образование в современных процессах государственного строительства

Исследуется направление усовершенствования правового обеспечения системы функционирования высшего образования в современных евроинтеграционных процессах в Украине.

***Ключевые слова:** право на высшее образование, бесплатное образование, соискатель.*

Chepulchenko Tetiana. Rights for higher education in the modern state building processes

Article examines the direction of improvement of legal support of system of functioning of higher education in modern euro-integrational processes in Ukraine.

***Keywords:** right for higher education, free education, applicant.*

У сучасних умовах державотворення розвиток освітнього процесу повинен набути пріоритетного значення, коли суспільні трансформації зумовлюють пошук нових підходів, що задовольнятимуть суспільні потреби. Не оминають дані процеси і Україну, де вплив

© ЧЕПУЛЬЧЕНКО Тетяна Олексіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

євроінтеграційних процесів вимагає удосконалення системи вищої освіти, розширення творчого інструментарію викладацького процесу тощо. У таких умовах правове забезпечення освітнього процесу відіграє ключове значення, особливо з огляду на останні тенденції законодавчого удосконалення надання освітніх послуг, розширення прав вищих навчальних закладів та упровадження у освітній європейських підходів. Саме тому актуальною проблемою сучасної юриспруденції слід визнати особливості правового забезпечення отримання вищої освіти в Україні у контексті сучасних державотворчих процесів. Особливого значення набуває правове забезпечення здійснення освітнього процесу у контексті нових векторів державної політики - від стратегії інтеграції сучасної вищої освіти у єдиний європейський простір – до тактики удосконалення методики викладання та професіоналізації освітніх послуг.

Дослідження правових особливостей отримання вищої освіти в Україні широко досліджується сучасними українськими юристами. У роботах Р.Г. Валєєва, Н.І. Вельчевої, Н.Л. Губерської, І.Г. Карзун, Д.В. Коваленко, В.В. Ковтунця, Н.М. Курко, И.С. Церклевич, Р.В. Якубовського та інших дослідників розкрито питання конституційно-правових, адміністративно-правових, та організаційно-економічних аспектів здійснення права на вищу освіту в Україні, показано проблемні аспекти правового регулювання функціонування закладів вищої освіти тощо. Проте, у нових умовах, коли вища освіта в Україні потребує правових імпульсів до євроінтеграції, виникає актуальна потреба дослідження даної проблематики у нових умовах державотворення України.

Право на вищу освіту у сучасних державотворчих процесах в Україні відображає трансформацією базового законодавства, що здійснюється в умовах продиктованих суспільними потребами змін, але на основі статистичних імперативних конструкційних основ.

У сучасній правовій доктрині присутні різноманітні підходи до поняття та змісту права на освіту. Наприклад, К.М. Романенко право на освіту визначає як міру поведінки суб'єктів правових відносин у сфері освітньої діяльності¹.

Вчений-адміністративіст Н.С. Ракша право на освіту розглядає як здатність людини засвоїти систематизовані знання, які необхідні для її практичної діяльності й подальшого розвитку особистості².

У той же час Р.Г. Валєєв сформулював своє визначення права на освіту: це визначені міжнародним та національним правом вид і міра можливої діяльності людини, що спрямована на розвиток власної індивідуальності та особистості через здобуття, розвиток, тренінг знань, умінь, навичок, компетенція та здібностей в ході особистої цілеспрямованої діяльності навчання та викладання із метою отримання відповідального рівня за стандартами, які встановлені державою³.

Законодавчим можемо вважати тлумачення права на освіту, яке дав Конституційний Суд України: це «право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства»⁴.

Проведення чинного законодавства щодо права на вищу освіту в Україні до норм Конституції України є, на думку В.В. Ковтунця⁵, однією з головних задач, що стоїть перед сучасною вищою освітою. Зокрема, вказаний дослідник звертає увагу на ті обставини, що, стаття 53 Конституції України гарантує доступність вищої в державних та комунальних навчальних закладах, передбачає право громадян України на безоплатну вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсних засадах. Додатковою гарантією забезпечення такого права є конституційна норма про надання стипендій студентам. Для системного розуміння механізмів реалізації права на вищу освіту, передбачених новим Законом України «Про вищу освіту», слід взяти уваги такі норми Конституції⁶.

- рівноправність громадян України і заборона «привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ст. 24);

- виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод (ст. 92).
- при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22);
- права іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуватися тими самими правами і свободами, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26).

Закон України «Про вищу освіту в редакції 2002 року передбачав порядок доступу до вищої освіти, закладений базовим Законом «Про освіту», прийнятий у 1991 році, до прийняття нової Конституції України 1996 року.

Закон передбачав:

- конкурсний порядок доступу до вищої освіти відповідно до здібностей особи, незалежно від джерел оплати за навчання;
- право поза конкурсного вступу для категорій вступників; причому ці права могли надаватись не лише законом, але й іншими актами законодавства: указами Президента України , постановами Кабінету Міністрів України; Закон передбачав можливість цільового прийому на навчання у випадках, встановлених законодавством. Ці норми не відповідали вимогам статті 53 Конституції України, яка не передбачає винятків із правила щодо конкурсного вступу до державних і комунальних вищих навчальних закладів, а також не передбачає цільового прийому до вищих навчальних закладів. Відповідна правова позиція закріплена і рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 року № 5 – рп /2004 (справа про доступність і безоплатність освіти): «... безоплатність вищої освіти (безоплатність навчання) в державних і комунальних навчальних закладах зобов’язує державу створити відповідні можливості, за яких громадянин України на рівних конкурсних умовах (ч. 4 ст. 53 Конституції України) може здобути без внесення плати у будь-якій формі вищу освіту в межах обсягу потрібних державі та суспільству фахівців»⁷.

Згадані вище конституційні принципи діють у сукупності із принципом соціального захисту здобувачів освіти. У ч. 2 ст. 53 зазначено, що держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Безпосередньо цей принцип закріплено у ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про освіту»: «Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів, та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних заходів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах». Особливо це стосується осіб з особливими потребами, як передбачено ст. 13 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права, та здобувачів вищої освіти, оскільки останні значний обсяг вільного часу витрачає саме на навчання, не реалізуючи право на працю, право на підприємницьку діяльність тощо. Безоплатність навчання в державних і комунальних навчальних закладах зобов'язує державу вжити заходів щодо соціального забезпечення осіб, які здобувають освіту (безоплатне харчування, безоплатне медичне обслуговування, стипендіальне забезпечення тощо)⁸.

Принцип доступності, безоплатності, конкурсності, соціальної захищеності функціонують у поєднанні із принципом рівності права на освіту. Т.М. Матюшева звертає увагу на те, що значна частина міжнародно-правових документів містить формулювання принципу рівноправ'я та заборони дискримінації під час здійснення права на освіту⁹. Зокрема, відповідно до ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, держави учасники зобов'язалися заборонити та ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах, особливо щодо здійснення прав на освіту та професійну підготовку¹⁰.

Більше того, право на освіту є міжнародно визначеним правом людини і знайшло висвітлення у важливих правових актах, насамперед у ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948 р.), у ст.13 та ст.14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), у ст. 2 Протоколу до Конвенції про захист прав лю-

дини та основних свобод (1958 р.), у ст. 28 Конвенції про права дитини (1989 р.), а також у різних формах і обсягах закріплено майже у всіх конституціях держав континентальної Європи, окрім Австрії та Норвегії. При цьому, як зазначила К.М. Романенко, «для удосконалення конституційного регулювання права на освіту в Україні доцільно використати такі елементи європейського досвіду: конституювання ліберального підходу до забезпечення права на освіту має лежати в основі його конституційного визначення; у контексті конституювання ролі держави як гарант права на освіту більш чітко має бути визначена взаємодія державних і недержавних інститутів в освітній сфері; надання більшої уваги морально-релігійними та мовними питаннями забезпечення права на освіту»¹¹.

Отже, міжнародно-правове, конституційно-правове і законодавче забезпечення права на вищу освіту створює нормативно-правове підґрунтя права користувача на здобуття вищої освіти в Україні. У той же час теорія права основними забезпечувальним механізмом реалізації задекларованого права визначає правові гарантії як засіб реалізації встановленого нормами права.

Через ці гарантії відбувається створення умов для здійснення невідчужуваних прав і свобод, у тому числі права на вищу освіту. Забезпечення права на вищу освіту відбувається за допомогою трьох напрямів діяльності держави, таких як:

- 1) створення умов для реалізації права – через позитивний вплив на формування його загально-соціальних гарантій;
- 2) охорона права на вищу освіту – недопущення протиправної діяльності через профілактику порушень права;
- 3) поновлення порушеного права на вищу освіту та притягнення правопорушника до відповідальності¹².

Тому набір гарантій у національному законодавстві є забезпечувальним фактором у процесі реалізації права на вищу освіту, але дане право останнім часом виходить поза межі юрисдикційного впливу національного законодавства, коли отримання вищої освіти наступного ступеня за кордоном здійснюється на базі вже отриманої освіти. У такому разі українське законодавство, що встановлює по-

рядок отримання вищої освіти в Україні, має бути синхронізоване з основоположними правовими принципами отримання вищої освіти у країн ЄС.

Погоджуємось із Ю. Кириченком у тому, що наявна юридична конструкція ч. 4 ст. 53 Конституції України, в якій закріплено право безоплатного здобуття вищої освіти і яке є одним із різновидів конституційного права на освіту, в цілому відповідає вимогам міжнародно-правових актів, зокрема у питаннях гарантування її безоплатності, яка сформульована як право. Але, незважаючи на це, Конституція не передбачає повної загальнодоступності цього рівня освіти, а надає громадянам право на його отримання на конкурсній основі. Крім того, вона суперечить або дублює інші положення цієї статті. Так, у ч.1 ст. 53 Основного Закону закріплено право кожного на освіту, хто на законних підставах перебуває в Україні. У цьому значенні термін «освіта» охоплює всі рівні освіти, у тому числі і вищу. У той же час в аналізованій частині права на здобуття вищої освіти закріплені лише за громадянами України. Тому ми підтримаємо думку про те, що термін «громадяни» потрібно вилучити з тексту ч. 4 ст. 53, а саме положення переформулювати таким чином, аби її редакція збігалася із п. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини та підпункту с) п. 2 ст.13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, а також з конституційною практикою деяких європейських держав. Наприклад, у ч. 3 ст. 41 Конституції Литви проголошено, що «вища освіта доступна всім відповідно до здібностей кожної людини»¹³, а в п. 10 § 22 Конституції Швеції закріплено, що іноземці зрівнюються в правах у державі зі шведськими громадянами у питаннях «права на освіту» (§ 21)¹⁴.

З 2014 р. ЄС запровадив програми у сфері освіти та науки. Ними стали освітня програма Ерасмус +, яка об'єднала всі зазначені програми на період 2014-2020 рр. та підтримує проекти, партнерства, заходи і мобільність у сфері освіти, підготовки, молоді і спорту, а також науково-дослідна програма Горизонт-2020. Україна є країною-партнером програми Ерасмус+ і має змогу брати участь у конкурсах відкритих для всіх країн-партнерів у рамках Міжнародного виміру програми¹⁵. Співпраця між Україною та ЄС регулюється

положенням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, підписаною у 2014 р. У ч. 5 «Економічна і секторальна співпраця» Угоди про асоціацію, яка разом з розділом про торгівлю є ядром Угоди, містяться конкретні заходи з гармонізації політик України та ЄС, тобто Україна поступово (головно протягом 1-5 років) імплементуватиме європейське законодавство (усього близько 300 регламентів, протоколів і директив) та вживатиме заходи для реформування економіки¹⁶. Виділяють 28 напрямів для гармонізації, серед яких є й співпраця у сфері досліджень і розвідку, освіта, навчання тощо. Отже, у сфері освіти всі зміни, передбачені в Угоді, націлені на те, щоб українська бюрократія, яка висуває вимоги до отримання освіти, відповідала європейській¹⁷. Угода передбачає, що система професійно-технічної освіти в Україні має бути узгоджена з потребами української економіки, а також з освітніми стандартами ЄС. Тобто Україна та ЄС працюватимуть над тим, щоб за предметами та спеціальностями українське ПТУ не відрізнялося від будь-якого аналогічного навчального закладу ЄС. У вищій освіті сторони декларують продовження співпраці в рамках Болонського процесу. Процес створення єдиного європейського освітнього простору почався ще наприкінці 70-х рр. XX ст., але офіційною датою початку процесу є 19 червня 1999 р., коли підписано Болонську угоду. Україна підписала угоду 2005 р. Болонський процес розпочали для підвищення конкурентоспроможності європейської освіти, підвищення мобільності студентів та викладачів (наприклад, за програмою. Ерасмус+ студенти можуть 1-2 семестри провчитися в іншій країні, а отримані там кредити (оцінки) будуть зараховані в «рідному» навчальному закладі, тобто ні студент, ні викладач не прив'язаний лише до одного ВНЗ чи навіть країни); можливості простішого працевлаштування випускників відповідно до принципу вільного руху робочої сили в межах ЄС, адже в університетах, які приєдналися до процесу, ввели систему оцінювання знань, за якою стало легко визначити рівень підготовки випускників (кредитно-модульна система, яка дає змогу одразу визначити, скільки годин студент вивчав той чи інший предмет і наскільки інтенсивні завдання виконував;

рівні бакалаврів, магістрів та докторів наук)¹⁸. Тому адаптація українського законодавства до даної системи є важливим напрямом посилення гарантій реалізації права на освіту в сучасних умовах євроінтеграційних процесів.

Таким чином, право на вищу освіту в Україні – це гарантоване законодавством України та міжнародно-правовими актами право на отримання визначеного законодавством мінімального обсягу професійних знань, яке гарантується громадянам України, іноземцям і особам без громадянства. У той же час законодавство України, що встановлює порядок отримання вищої освіти, потребує суттєвих трансформацій, що у першу чергу пов'язане із євроінтеграційним поступом держави. У сучасних умовах державотворення найбільш перспективним напрямом вважаємо адаптацію норм європейської програми Ерасмус+ у частині мобільності отримання вищої освіти, коли опановані студентами предмети мають конкретне кількісно-якісне вираження та можуть бути враховані у інших європейських навчальних закладах при сукупному кваліфікаційному визначенні. Дана перспектива нівелює бюрократичні перепони та створить високі конкурентні умови для вітчизняних ВНЗ і таким чином підвищить якість вищої освіти в Україні.

1. *Романенко К.М.* Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с. 2. *Ракиша Н.С.* Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2007. 20 с. 3. *Валєєв Р.Г.* Загальна характеристика конституційного права на освіту // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 1. Т.1. С. 49-54. 4. *Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2004 про доступність і безоплатність освіти від 4 березня 2004 р. № 5- рп/2004.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/iaws/show/v005p710-04>. 5. *Ковтунець В.В.* Конституційність як принцип реформування вищої освіти України. URL: <http://consens1.org/344>. 6. *Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%>

D0%B2%D1%80. 7. Про вищу освіту: Закон України // ВВР України. 2014. №37-38. Ст. 2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/go/1556-18>; Ковтунець В.В. Цит. праця. 8. Валєєв Р.Г. Цит. праця. 9. Матюшева Т.Н. Международно-правовый стандарт права на образование (ключевые элементы, юридические качества // Право на образование. 2009. №8. URL: <http://www.lexed.ru/pravo/joum/0809/mat/doc>. 10. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації Міжнародний документ, Заява від 21.12.1965. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105. 11. Романенко К.М. Конституційне право громадян на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.026. Харків, 2008. С. 15. 12. Права людини: навч. посіб. / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчук, Д.М. Белов, М.М. Данканич. Ужгород: Ліра, 2003. 162 с. 13. Конституції стран СНГ и Балтии: учеб. пособ. / сост. Г.Н. Андреева. Москва: Юристь, 1999. С. 562. 14. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: ИНФА-М-НОРМА, 1997. С. 706; Кириченко Ю. Право на освіту за конституціями України та держав континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз // Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2015. С. 38. 15. Ерасмус+: про програму. URL: <http://www.erasmusplus.org.ua/Erasmus/pro-prohramu.html> 16. Угода про асоціацію з ЄС. Що зміниться? (ІНФОГРАФІКА), 23/09/2013. URL: http://text.org.ua/pg/article/editorial/read/48584/Ugoda_pro_Asociaciju_z_JeS_Shho_zminytsa 17. Угода про асоціацію з ЄС: соціальна політика й освіта (ІНФОГРАФІКА), 10/11/2013. URL: http://text.org.ua/pg/article/editorial/read/49789/Ugoda_pro_asociaciju_z_JeS_socialna_polityka 18. Карєвська О. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: співпраця у сфері освіти і науки // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2015. Вип. 36. С. 92.

Chepulchenko Tetiana. Rights for higher education in the modern state building processes

Nowadays, in conditions of state building, the development of the educational process should become a priority, when social transformation leads to the search for new approaches that reduce public needs. These processes are also going on in Ukraine, where the influence of European integration processes requires the improvement of the system of higher education, the expansion of the creative tools of the teaching process, etc. In such conditions, the legal provision of the educational

process plays a key role, especially due to the recent trends in legislative development of educational services, the extension of the rights of higher education institutions and the introduction of European approaches in the educational process. That is why the actual problem of contemporary jurisprudence should recognize the peculiarities of legal provision of higher education in Ukraine in the context of modern state-building processes. The legal provision of the educational process has particular importance in the context of new vectors of state policy - from the strategy of integration of modern higher education into a single European space - to the tactics of improving the teaching methods and professionalization of educational services.

On this basis, we came to the conclusion, that the right to higher education in Ukraine is guaranteed by the legislation of Ukraine and international legal acts the right to receive the minimum amount of professional knowledge determined by the legislation, which is guaranteed to Ukrainian citizens, foreigners and stateless persons. At the same time, the legislation of Ukraine, which establishes the procedure for obtaining higher education, requires significant transformations, which is primarily connected with the integration way of the state. In modern conditions, state-building is considered as the most promising area of adaptation in the norms of the European program Erasmus + in terms of mobility of higher education, when the subjects, occupied by students, have a concrete quantitative and qualitative meaning and can be counted off in other European educational institutions under the general qualification definition. This perspective will reduce bureaucratic obstacles and create more competitive conditions for domestic higher education institutions and as a result, it will increase the quality of higher education in Ukraine.

Keywords: right for higher education, free education, applicant.